

UNIVERZA V LJUBLJANI
FAKULTETA ZA DRUŽBENE VEDE

Špela Mohorič

Dejavniki vpliva na podaljšano življenje s starši

Diplomsko delo

Ljubljana, 2010

UNIVERZA V LJUBLJANI
FAKULTETA ZA DRUŽBENE VEDE

Špela Mohorič

Mentorica: red. prof. dr. Tanja Rener

Dejavniki vpliva na podaljšano življenje s starši

Diplomsko delo

Ljubljana, 2010

ZAHVALA

Rada bi se zahvalila svoji mentorici dr red. prof. dr. Tanji Rener, za vso strokovno svetovanje, potrpežljivost in spodbudo pri nastajanju diplomskega dela.

Zahvalila bi se tudi vsem intervjuvancem, kateri so pridno odgovarjali na zastavljena vprašanja v intervjuju.

Na tem mestu bi se rada zahvalila tudi mojim domačim in prijateljem za vso podporo in potrpežljivost pri študiju in ob pisanju diplomskega dela.

DEJAVNIKI VPLIVA NA PODALJŠANO ŽIVLJENJE S STARŠI

Za temo moje diplomske naloge sem si izbrala fenomen podaljšanega bivanja s starši, ki je značilen tako za Slovenijo kot za celotno Evropo. Skozi teoretični in predvsem empirični del, sem poskušala odkriti in pojasniti dejavnike vpliva na podaljšano življenje v izvorni družini. Zaradi vse daljšega časa študija in posledično vse kasnejše zaposlitve, mladi s težavo dosežejo ekonomsko neodvisnost, prav tako pa se soočajo s stanovanjsko problematiko. Zaznati je kopico subjektivnih razlogov, kako lagodno in poceni je življenje doma, relativno visoka stopnja avtonomije, dobri odnosi s starši, itd. Prav tako pa so starši pripravljeni preživljati svoje otroke, saj jim želijo omogočiti dobro prihodnost. S pomočjo analize sekundarnih podatkov ter analize intervjujev, ki sem jih opravila z mladimi odraslimi ter starši sem želela priti do dejavnikov, ki vplivajo na podaljšano mladost v izvorni družini.

Ključne besede: mladi odrasli, vrednote, brezposelnost, podaljševanje izobraževanja, izvorna družina

FACTORS OF INFLUENCE ON PROLONGED LIFE WITH PARENTS

For the theme of my thesis, I chose the phenomenon of extended living with parents, which is typical as for Slovenia as for entire Europe. Through theoretical and especially empirical work, I have tried to identify and clarify the factors of influence for the extended lives in the source family. Due to prolonged time of study, and consequently later employment, young people with problem achieve economic independence, but they also face housing problems. There is a heap of subjective reasons, so leisurely and low-cost life at home, a relatively high degree of autonomy, good relationships with parents, etc.. Also, parents are willing to support their children because they want to provide them a good future. With the analysis of secondary data and analysis of the interviews that I conducted with young adults and parents, I wanted to get to the factors that influence on prolonged youth in the source family.

Key words: youth, values, unemployment, prolonging of education, source family

KAZALO

1 Uvod	6
2 Opredelitev mladosti	9
2.1 Spremembe odraščanja ter podaljševanje mladosti	11
3 Novo ravnotežje moči med generacijami	17
3.1 Individualizacija življenjskega poteka	22
3.2 Vrednote mladih odraslih	24
4 Izobraževalni moratorij	26
4.1 Spremembe v izobraževalnih sistemih in podaljševanje izobraževanja	27
5 Zaposlovanje in brezposelnost mladih	29
5.1 Posledice brezposelnosti mladih	31
6 Sklep in zaključek	34
7 Literatura	37

1 Uvod

V Sloveniji vse več mladih živi podaljšano mladost pri starših. Po podatkih Eurostata (raziskava Labour Force Survey v Comission of the European Communities 2009) moški v Sloveniji zapustijo dom staršev v povprečju pri 31,5 letih, ženske pa pri 29,5 letih. Gre za obliko »pol-družinskega« sobivanja, ko otroci in starši živijo skupaj in hkrati ločeno. To obdobje se imenuje LAT faza oziroma »living apart together«, kar pomeni, da so še zmeraj (pol)odvisni od izvorne družine (predvsem v ekonomskem smislu), po drugi strani pa so skoraj popolnoma neodvisni. Za Rener in ostale (2006) so razlogi za to tako notranji kot zunanji. V prvi vrsti gre za težave pri doseganju ekonomske neodvisnosti, stanovanjski problematiki ter vse daljšem študiju, kar je v tesni povezavi z iskanjem prve zaposlitve. V nadaljevanju ne gre spregledati naklonjenosti bivanju doma zaradi udobnosti in ugodnosti, torej subjektivnih razlogov kot so npr. lagodno in poceni življenje doma, relativno visoka stopnja avtonomije, dobri odnosi s starši, ki jim nudijo tako materialno kot tudi čustvena varnost (Ule in Kuhar 2002; Rener in drugi 2006, 18).

Ostajanje doma je v veliki meri posledica podaljšanega šolanja, nezaposlenosti mladih ter čustvene in materialne navezanosti na družino. Z odhodom od doma odlašajo do poznih dvajsetih let ali celo dlje (Ule in Kuhar 2008, 155-159). Zavedati pa se je potrebno, da odhod od doma tudi ni vselej enkratni dogodek, ampak je vse pogosteje nekaj časa trajajoč proces postopnega osamosvajanja, v katerem mladi razvijejo nove oblike pol-družinskega življenja. Kot povedano, je eden glavnih dejavnikov za ostajanje doma podaljšano izobraževanje, saj vse dobro plačane službe zahtevajo visoko izobrazbo, kar posledično pomeni kasnejše zaposlovanje. Nekoč je bila verjetnost prehoda mladih iz starševskega v samostojno stanovanje precej samoumevna, dandanes pa postaja ta prehod vedno bolj postopen in odložen.

Cilj diplomske naloge je podrobneje raziskati sodobno problematiko podaljšane mladosti. Osredotočila sem se predvsem na populacijo mladih v Sloveniji, ob tem pa so me zanimali dejavniki, ki vplivajo na podaljšano mladost. S pomočjo analize

sekundarnih podatkov ter analize intervjujev, ki sem jih opravila z mladimi odraslimi, sem poskušala odgovoriti na raziskovalno vprašanje:

»Kateri so ključni dejavniki, ki vplivajo na vse daljše ostajanje mladih v okrilju staršev? Ali igra na tem mestu ključno vlogo samo podaljšan proces izobraževanja in posledično zahtevana visoka stopnja izobrazbe, ali bi bilo potrebno izpostaviti tudi nekatere druge dejavnike, kot so na primer navezanost na starše, ugodje, itd?«

Za empirično pridobivanje podatkov je bila uporabljena kvalitativna metoda, in sicer izvajanje polstrukturiranih intervjujev. Gre torej za osebni oziroma »face-to-face« pristop, zaradi česar so bili sami intervjuju izvedeni v »naravnem«, domačem okolju intervjuvancev z namenom, da bi se počutili sproščeno in dajali čim bolj pristne odgovore. Druga prednost intervjujev pa je ta, da lahko z dodatnimi vprašanji, stimuliramo sogovornika, da nam posreduje tudi bolj natančne in poglobljene podatke, ki so potrebni za raziskavo, in sicer kot so odkrivanje motivacije, občutij, vrednot, stališč, percepcije itd. (Toš in Hafner-Fink 1998).

Opravljenih je bilo šestnajst intervjujev, s katerimi sem želela preučiti dejavnike, ki so pravzaprav ključni za podaljšano bivanje v izvorni družini. Zaradi zagotavljanja anonimnosti podatkov, sem imena intervjuvancev spremenila. Kot sogovorniki so bili intervjuvani tako mladi, ki živijo podaljšano mladost ter starši, ki se soočajo s podaljšano mladostjo svojih otrok. Da so bili starši kvalificirani za sodelovanje, je moral biti prvorojeni otrok star najmanj 23 let in še vedno živeti doma z vsaj enim staršem. Starost 23 let je hkrati tudi spodnja meja za izbor mladih v vzorec. S tem sem želela zajeti mnenja mladih in njihovih staršev o tem, kaj pomeni živeti podaljšano mladost, kateri so pozitivni oziroma negativni dejavniki podaljšane sobivanja. Želela sem namreč dobiti odgovore na »problematiko« oziroma vidike na to situacijo iz obeh strani.

Intervjuvanci v vzorec niso bili naključno izbrani, ampak sem se zanje odločila glede na dolgoletna poznanstva. Mislila sem, da bom na ta način dobila veliko natančnejše podatke in mnenja o podaljšanem življenju s starši oziroma z mladimi odraslimi. Intervjuje sem izvajala v mesecu maju in juniju 2010 in so v povprečju trajali od 20-25

min. Med mladimi odraslimi so bili intervjuvani štirje moški in štiri ženske v starosti od 23 do 29 let. Vsi imajo končan najmanj dodiplomski program, večina jih je vpisana na drugo, podiplomsko stopnjo. Pri starših sem naletela na manjšo težavo, saj očetov nisem uspela prepričati za sodelovanje. Zaradi večje dostopnosti ženske populacije sem tako intervjuvala le matere (8 intervjujev), katerih starost je bila v razponu od 40 do 55 let (glej: Tabela 1.1). Intervjuje sem izvajala posamično s starši in posamično z mladimi odraslimi, poleg tega pa moram izpostaviti, da je šlo samo v dveh primerih za sorodstveno navezo mama – otrok.

Diplomska naloga je torej sestavljena tako iz teoretičnega kot tudi iz empiričnega dela. Začela bom z teoretskim pregledom, v katerem se bom na kratko osredotočila na pojem mladosti, ter z njo povezano LAT fazo. Nadaljevala bom s prepletom teorije in rezultatov, pridobljenih z intervjuji. Le-te bom poskušala povezati s problematiko negotovosti prehoda v odraslost. Prav tako se bom ustavila pri generacijskem miru med starši in mladostniki ter posledično o vrednotnem preobratu, ki je značilen za današnjo sodobno družbo. Na koncu bom ugotovitve strnila v celoto ter poskušala odgovoriti na raziskovalno vprašanje.

Tabela 1.1: Starostna sestava in izobrazba intervjuvancev

MLADI ODRASLI			STARŠI		
Ime	Starost	Izobrazba	Ime	Starost	Izobrazba
Taja	28	Mag.	Neva	44	Srednja
Gašper	23	Dipl.	Bogdana	50	Višja
Tereza	27	Dipl.	Elena	45	Univ.
Marko	26	Dipl.	Irena	52	Visoka
Neža	24	Ned. dipl.	Ingrid	46	Višja
Martin	25	Dipl.	Sara	47	Visoka
Erika	29	Mag.	Matejka	40	Univ.
Nik	24	Dipl.	Petra	55	Višja

2 Opredelitev mladosti

Mladost kot posebno življenjsko obdobje je prostor mnogih in raznolikih nasprotij ter silovite želje po njihovem uravnovešenju ali preseganju. Danes je mladost označena z izrazito prehodnostjo in vmesnostjo, zaznamuje jo »nedoločenost«, nejasnost oziroma neizrazitost prehodov med statusi otroštva in odraslosti (Ule in Mihelj 1995, 16). Mladost je most med otroštvom in odraslostjo, saj ni niti predhodnica niti nasprotje odraslosti. Obe sta postali različni biografski dimenziji, ki sta vse bolj odvisni od samopripisovanja posameznika oziroma posameznice, ne glede na že ustaljene družbene definicije (Ule in drugi 1996, 45).

Glede na dejstvo, da se starostna meja za vstop v mladost pomika v zgodnejša leta otroškega življenja, vstop v odraslost pa se pomika vse višje, je sociološko opredeljevanje mladosti in mladine na osnovi raznih objektivnih kazalcev (starost, šolanje, zaposlitev, zakon in lastna družina) vse bolj nezanesljivo in formalno početje. Velika večina jih zaradi takšnih ali drugačnih razlogov (šolanje, brezposelnost) podaljšuje svojo mladost v pozna dvajseta leta (Ule 1996, 10-11), kar je poudarila tudi moja intervjuvanka:

»Da bi rada čim prej odrasla to ne, se pa po razmišljanju nagibam že kar na odraslejšo stran... tudi moja leta. Zavedam pa se, da ko bom enkrat imela družino, bo veliko odrekaj, prilagajanj, na kar pa še nisem povsem pripravljena.« (Taja, 28)

Če pogledamo osnovno zaporedje potekov, najprej nastopi biografski prehod od otroštva k odraslosti, ki v sebi povzema več pomembnih dogodkov, med katerimi bi izpostavila tri:

- prehod od razmeroma omejenega spektra socialnih vlog otroka in mladostnika h kompleksnim in celostnim socialnim vlogam odraslega človeka,
- prehod od šolskih dejavnosti in pretežno porabniško in prostočasno usmerjenih dejavnosti k svetu dela in zaposlitve,
- prehod od ekonomske odvisnosti od drugih (staršev) h ekonomski neodvisnosti in samoodgovornosti (Ule in Mihelj 1995, 16).

Obdobje mladosti je eden najpomembnejših delov življenja, saj se v njem zgodijo bistvene prelomnice našega življenja. Poleg tega, da se odločimo za študij, soočamo se z razmerami na trgu dela ter imamo veliko časa, ki je namenjen aktivnemu preživljanju prostega časa, je to tudi obdobje, v katerem oblikujemo odnos do samega sebe. Oblikujemo si stališča o tem, kam se umeščamo v razponu od otroštva do odraslosti, o tem, kaj so nujni pogoji za doseganje odraslosti ter o tem, koliko časa bi želeli biti mladi. To so konstitutivni elementi identitete mladega človeka ter posledično osnova za njegovo poznejšo biografsko pot (Ule in Mihelj 1995, 66).

»Že sedaj se počutim dokaj odraslo, saj si denar služim sama, z delom preko študentskega servisa, saj želim biti samostojna... vsaj kar se denarja tiče. Mislim pa, da si vsak želi biti sigurno mlad čim dlje, kar pa je praktično nemogoče. Že s študijem na fakulteti in bivanjem v drugem kraju (zaradi študijskih obveznosti) te prisili, da si sam svoj gospodar.« (Neža, 24)

Vsekakor pa je to obdobje, ki ima tudi konec, saj ne traja večno. Med intervjuji sem ugotovila, da se ta prehod ne zgodi takoj, ampak postopoma. Tega se zavedajo tudi moji intervjuvanci, saj jim odraslost pomeni tudi neko prelomnico v življenju. Po mojem mnenju je to tudi glavni vzrok, zakaj mladi v veliki meri prepletajo status mladostnika in status odrasle osebe. Izpostavila bi rada dva citata, ki sta najbolj zajela zgornje trditve:

»Rad bi odrasel... Zakaj? Zato, ker je odraslost del življenjske poti, ker je način razmišljanja biti odrasel. Tudi odraslost ima svojo lepoto.« (Marko, 26)

»Ja, seveda bi rad bil čim dlje mlad, ker /.../ je to gotovo najlepši del življenja. Vendar pa tudi odrasti ni tako slabo, saj se začneš spopadati z novimi in novimi izzivi, ki ti popestrijo življenje.« (Nik, 24)

Posameznikom je čedalje bolj prepuščeno, da sami določajo glavna vodila svojega življenja: kdaj in kako bodo vstopili v delovni proces, kdaj in če sploh se bodo odločili za zakon in družino, itd. Zaradi nejasnosti prehoda v odraslost, je socialni položaj mladega človeka ambivalenten. Mladost je rizično življenjsko obdobje, ne samo zaradi tveganj, povezanih z oblikovanjem samopodobe (identitete), ampak tudi tveganj,

povezanih s pridobitvijo socialnega statusa (položaja, priznanja) v družbi (Ule in Mihelj 1995, 17). Intervjuvanci so izpostavili, da je lepo biti mlad, ker je to obdobje, v katerem imaš veliko časa, ki ga lahko organiziraš in porabiš glede na svoje želje in potrebe, ne da bi se moral komurkoli prilagajati. Poleg tega pa je to obdobje brezskrbnosti z malo obveznostmi, ki so povezane s službo in lastnim stanovanjem.

»Ma drugači, ne vem zakaj je fajn bit mlad. Pač lahko zaradi tega, ker ne vem še kaj me čaka vnaprej.« (Gašper, 23)

2.1 Spremembe odraščanja ter podaljševanje mladosti

Odraščanje mladine v zadnjih dveh desetletjih v Sloveniji je bilo označeno s procesi večkratne tranzicije. Gre za prehode iz moderne v postmoderno družbo, iz socialistične v postsocialistično družbo, ter iz življenja znotraj Jugoslavije v izgradnjo vseh struktur samostojne države (Ule 1996, 22). Poglavitna razloga za spreminjanje otroštva in mladosti pa sta v sodobnosti predvsem podaljševanje šolanja čez klasično mladost in posploševanje izobraževanja na vse socialne sloje ter vedno večja individualizacija izobraževalnih poti in profesionalizacija socialnega nadzora (Ule 1995 v Ule in drugi 2000, 18).

Podaljševanje izobraževanja čez dvajseta leta je povzročilo, da vse več mladih po zaključku adolescence ne vstopa v odraslost. Oblikovala se je vmesna faza imenovana postadolescenca. Postadolescenca je posebna oblika mladosti, ki nastopi po zaključku tradicionalne mladosti in zajema prvo polovico dvajsetih let (20-24 let). Vzrok za to so povečane potrebe po izobraženi in kvalitetni delovni sili ter z bolj zapletenimi psihološkimi nalogami, ki jih mora rešiti posameznik ali posameznica, preden v polni meri prevzame vse produkcijske in reprodukcijske socialne vloge (Ule in drugi 1996, 18). Za postadolescenco je značilna bolj zavestna in kritična refleksija lastnih socialnih vlog in družbe kot celote. Postadolescenco označuje potreba po dinamiki, spremembah, gibanju, razvoju in zavračanju zastoja, stabilnosti, statike. V podaljšani mladosti torej mladi spreminjajo identiteto in socialne vloge (Ule in drugi 1996, 18-22).

Dejstvo je, da današnja mlada generacija v Sloveniji odrašča v razmeroma ugodnih razmerah. Med odraščanjem imajo veliko možnosti izbire za prihodnost, saj imajo

možnosti za dobro izobrazbo ter dobro informiranost, ki jo omogoča prisotnost različnih komunikacijskih sredstev, kar mladi odrasli jemljejo kot normalno osnovo za življenje. Za družino srednjeslojevske družbe (kakršna je slovenska¹) so značilne predvsem visoke aspiracije staršev do otrok in pripravljenost za vlaganje v izobraževanje in vzgojo otrok (Ule 1996, 23).

Intervjuvani starši so glavno razliko v spremembah videli v drugačnem pomenu izobraževanja. Celoten šolski sistem je za otroke in mlade bolj zahteven, večji poudarek je na dodiplomskih programih, čeprav narašča tudi pomen podiplomske izobrazbe. Ta usmerjenost je v devetdesetih letih, v obdobju tranzicije slovenske družbe, prišla v določena protislovja. Eno večjih je slej ko prej nevarnost brezposelnosti mladih in spremembe v načinu zaposlovanja. Generacija staršev pravzaprav ni poznala brezposelnosti in nejasnosti glede življenjskih perspektiv, medtem ko se mladi z brezposelnostjo srečujejo kot s povsem realno možnostjo. Zato je vprašanje, kako se bodo ti mladi soočali z izgubo iluzij o gladkem prehodu v odraslost, v ekonomsko samostojnost in z nevarnostjo, da ne bodo izgubili pričakovanj staršev (Ule 1996, 23). V času mladosti staršev ni bilo take težave dobiti zaposlitve, veliko se jih je izobraževalo na poklicnih šolah. Danes pa je vpis na te šole upadel, posledično pa se povečuje vpis na družboslovne programe. Zaradi visoke stopnje brezposelnosti, mladi podaljšujejo čas študija, izkoristiti poskušajo vse bonitete študentskega življenja. Nenehno se nahajajo v razcepu med šolanjem, študentskim delom in prostim časom. V času mladosti staršev je bilo možnosti za zaposlitev, za razliko od danes, ogromno, takoj po končanem izobraževanju dobili službo.

»...ko smo bili mi mladi, je bilo tisto, da si se čim prej zaposlil. Je bilo več tistih, ki so se zaposlili pri 19 kot recimo pri 25. Zdaj se pa ta meja prenaša...« (Elena, 45)

Prav tako je prišlo do obratnega procesa značilnega za odrasle in mlade. S tem mislim na to, da vse več mladih generacij dela, medtem ko se odrasli vračajo nazaj, v izobraževalne procese. V sodobni slovenski družbi ni več prisotnega stanja, ko so se mladi veselili dela, odrasli pa obujali spomine na svoje šolske dni. Mladi danes namreč

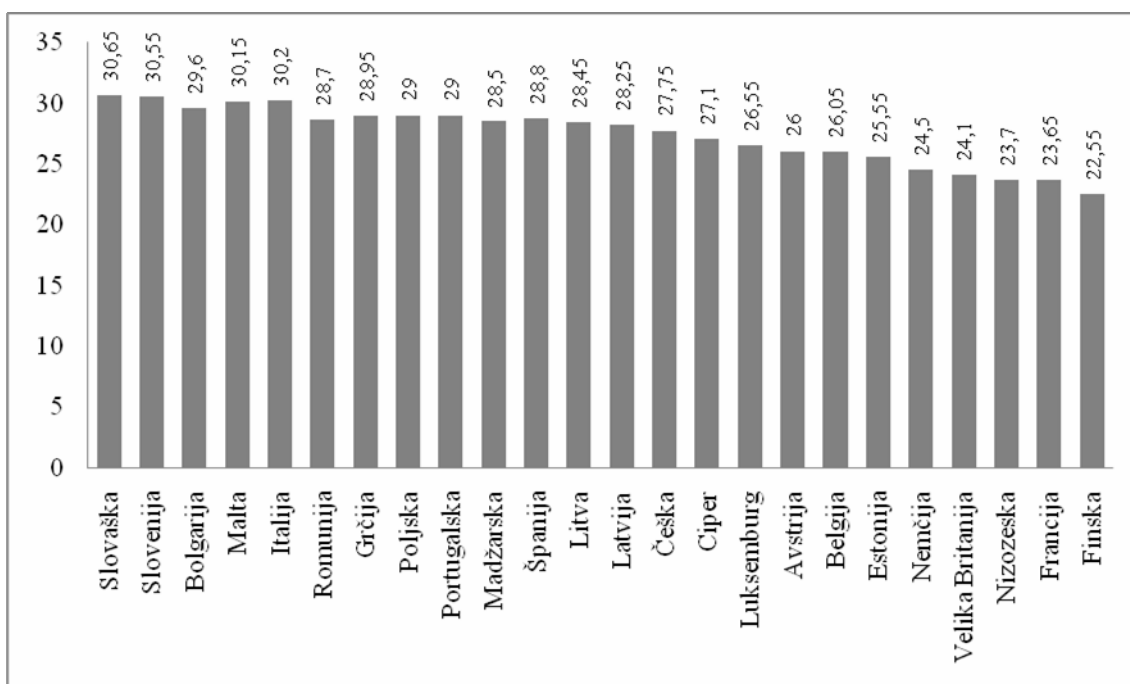
¹ Slovenci se po subjektivne presoje o lastnem položaju v slojevski strukturi (slojevska samouvrstitev) izražajo v obliki "čebule". Ne glede na lastni dejanski slojevski položaj se večina ljudi v Sloveniji vidi v slojevski sredini (Hafner Fink, 1999).

gledajo nazaj na svoje delovne dni, odrasli pa naprej na šolanje (Ule in Kuhar v Ule in drugi 2002, 49). Iz tega lahko sklepamo, da so si tradicionalni življenjski stili mladih in odraslih vse bolj podobni, kar lahko občutimo tudi s spodnjim citatom, ko je eden izmed intervjuvancev na kratko opisal izkušnjo, kako je, ko se starši ponovno vpišejo v izobraževalni proces:

»Pri mami recimo, pomagam pri študiju. Njen študij je v določeni meri podoben mojemu, tako, da ji lahko pomagam z mojimi zapiski, znanjem, pa tudi katera izmed seminarskih nalog lahko pride v poštev, kot neko vodilo. Ali pa na računalniku, če kar koli ne zna, ji priskočim in ji naredim, ali pa ji vsaj povem, kako lahko naredi sama.«
(Gašper, 23)

Poleg tega je prišlo do sprememb v družinskih in prijateljskih razmerjih, drugačne so izkušnje v izobraževalnem sistemu, zaposlitvi in načinih zaposlovanja, prostem času in oblikovanju življenjskih stilov. Mladi ljudje najprej in najbolj občutijo posledice teh sprememb, saj se soočajo s tveganji, ki jih generacija njihovih staršev tako rekoč ni poznala. Naraščajoča negotovost prehodov v odraslost (ontološka praznina), je danes skupni imenovalec mladih ljudi po vsej Evropi (Rener v Ule in drugi 2000, 95). Spodnji Graf 2.1 prikazuje povprečno starost mladih, ko zapustijo dom staršev. Visoki življenjski stroški in vse manjše možnosti zaposlitve so najbolj vplivale na podaljšano življenje staršev na Slovaškem in v Sloveniji. Starost za moške je pri nas 31,5 let, za ženske pa 29,6 leta. Na Finskem, kjer so pogoji za mlade veliko boljši, mladi gredo od doma že zelo zgodaj in sicer pri povprečni starosti 22,5 let.

Graf 2.1: Povprečna starost mladih, ko zapustijo dom (za leto 2007)

vir: Eurostat (2009).

Kot povedano, je takšen trend zaznati tudi pri nas, saj vse več mladih (43% v starosti 25-35 let) živi podaljšano mladost pri starših. Gre za nekakšno »pol-družinsko« obliko sobivanja, ko otroci in starši živijo skupaj in hkrati ločeno. To je obdobje imenovano LAT faza oziroma »living apart together«, kar pomeni, da so po eni strani mladi še zmeraj odvisni od izvorne družine po drugi pa so skoraj popolnoma neodvisni. LAT faza je vmesna, intermediarna faza med družinsko odvisnostjo in od starševske družine docela neodvisnim življenjem. Za Renner in ostale (2006) so to povezani s težavami pri doseganju ekonomske neodvisnosti, zaposlitvi, stanovanjski problematiki, podaljšanjem študiju in tako dalje:

»Dokler študirate in dokler ne končate, nimate možnosti, da bi šli drugam (na svoje).

Zdaj jaz je ne vidim možnosti, da bi vi lepo preživel. /.../ Če greš v najemniško stanovanje... so taki časi, ko so najemnine drage, kreditov niti ne dobiš. Moraš imeti pomoč staršev, da ti pomagajo, da ti dajo kakšen zagonski kapital.« (Elena, 45)

Starši v podaljšani mladosti svojih otrok vidijo tako prednosti kot tudi slabosti. Strinjajo se s tem, da zaradi sedanjih razmer v slovenski družbi podaljšujejo mladost in študij, saj nimajo izbire, kaj šele možnosti za zaposlitev oziroma so te možnosti zelo omejene.

Prehod mladih v odraslost je tako v Evropi kot tudi v Sloveniji vse bolj individualiziran, kompleksen in odložen, zaradi česar se mladi soočajo z ekonomsko odvisnostjo. Rezultat tega je povečana odvisnost oziroma pol odvisnost od izvorne družine za določeno obdobje (Biggart in Kovacheva v du Bois-Reymond in Chisholm 2006, 49). Materialna opora staršev, mladim, tako omogoča relativno brezskrbno podaljšano mladost. Ker nimajo službe, si tudi sami ne morejo plačevati visokih stroškov najemnin za lastno stanovanje in vseh ostalih stroškov, ki so s tem povezani:

»...Najprej pa si mora vsekakor dobiti službo, ne, in si posledično zagotoviti ekonomski status. Ker brez tega preprosto ne gre. Ne more živeti od nič. Če nimaš zagotovljenih prihodkov, si niti ne moreš privoščiti nekega samostojnega življenja.« (Neva, 44)

V nadaljevanju pa je potrebno omeniti subjektivne razloge kot npr. lagodno in poceni življenje doma, dobri odnosi s starši, materialna in čustvena varnost, ki je seveda povezana z visoko stopnjo avtonomije (Rener in drugi 2006, 18), o čemer so govorile tudi moje intervjuvanke:

»K plusom mislim, da bi vsak dal nižje stroške, urejeno prehrano, pomoč in nasvete staršev.« (Tereza, 27)

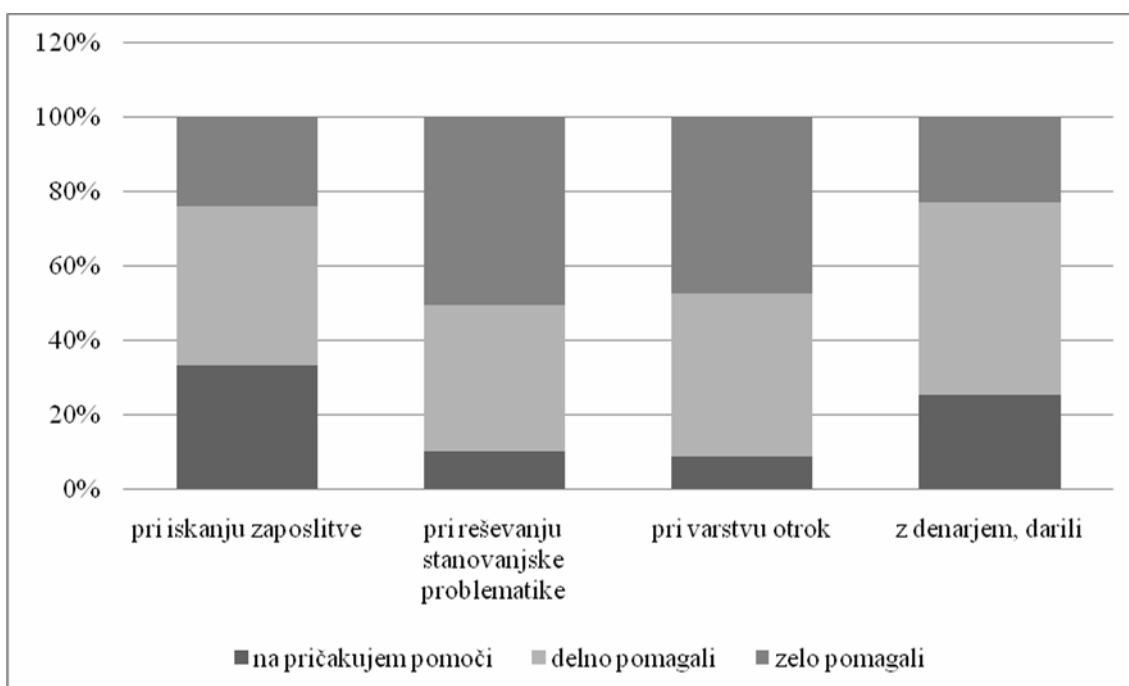
»Pozitivne so sigurno te, da ti ni potrebno skrbeti za to, kaj boš jedel in ali je hladilnik poln, saj za to poskrbi mama. Poleg tega ti ni treba mesečno plačevati položnic z visokimi stroški.« (Neža, 24)

V sodobni družbi so odnose nadzorovanja in poslušnosti nadomestili odnosi pomoči, vzpodbujanja in zaupnosti. Starši želijo zagotoviti boljšo osnovo za svoje otroke in njihovo družino. S svojo pomočjo želijo preprečiti morebiten zdrs po statusni lestvici, predvsem v začetnem obdobju samostojnega življenja (Rener 2006, 98-100).

»... glede na to, da smo se odločili, da bo pač študiral, se mi pač zdi prav, da študira – to je v bistvu njegov poklic, da doštudira, da pride do svojega cilja in ko pride do svojega cilja, naj si pač začne služiti svoj kruh in pole naj si pomaga. Do takrat mu bom pa pomagala, sem starš in sem dolžna otroku pomagat.« (Elena, 45)

Ker pa je izobraževalni proces vse daljši, je izobraževanje na visokih in višjih ravneh postalo množična izkušnja mladih. To pa sočasno razteza obdobje pol/odvisnosti od izvornih družin (Ule in drugi 2000, 98-99). Na tem mestu ne gre samo za ekonomsko pomoč, ampak za pomoč v širšem pomenu besede. Glede na raziskavo, ki je bila narejena v sklopu knjige »Predah za študentsko mladino«, je iz grafa 2.2 na naslednji strani razvidno, da mladi največ pomoči s strani izvorne družine pričakujejo pri reševanju stanovanjskih težav (kar 50,4 %) in varstvu otrok (47,5%), manj pa pri iskanju zaposlitve (24%), denarni pomoči ali darilih (Ule in drugi 1996, 144).

Graf 2.2: Ali pričakuješ, da ti bodo starši v prihodnje pomagali? Mladina 95 (N=1829)

Vir: Ule in drugi (1996).

Starši jim na drugi strani poskušajo pomagati na različne načine. Posredno gre najprej za nudenje nastanitve, neposredno pa za posojila različnih vsot denarja. Rada bi izpostavila, da pomoč, ki se jo pričakuje pri iskanju zaposlitve sestoji predvsem iz uporabe socialnih mrež (poznanstev).

3 Novo ravnotežje moči med generacijami

Podaljševanje mladosti pomeni, da se povečuje število let, ko se mladi pripravljajo na odraslost, ko delajo na sebi in ko starši in izobraževalne ustanove vlagajo vanje. Posledično se zmanjšuje število let, ko so dejavni na trgu dela. Prehod iz šole v zaposlitev ima za mlade poseben pomen, saj to pomeni prehod iz mladosti v odraslost. Vstop v delo jim omogoča dolgoročno načrtovanje življenja, kariere in družine (Ule 2008, 193).

Spremembe v razmerju moči med mlajšimi in starejšimi se posebno kažejo v zasebnosti, kjer mlajši prav tako pridobivajo razmerje moči. Vedno bolj se uveljavljajo oblike

refleksivnega pogovora med generacijami (Ule in Mihelj 1995, 60). Povezave med starši in otroki postajajo vedno bolj elastične, tako, da mladi izkoriščajo pomoč staršev le tedaj, ko se znajdejo v psihičnih ali ekonomskih težavah (Ule in drugi 2000, 24).

»...Vsekakor si svetujemo eden drugemu po telefonu. Odnos je v bistvu sedaj, ko sem manj doma, še boljši, manj je napetosti in nesoglasij.«(Taja, 28)

»Veliko pomagam pri raznovrstnih gospodinjskih delih, kot je kuhanje, čiščenje, pospravljanje... Tako, da to je sigurno neko olajšanje, saj oni tudi nekako pričakujejo, da jim boš pomagal. Tudi kar se tiče pogovora, sem jim vedno na voljo. Tako, da si na nek način medsebojno svetujemo, pomagam« (Tereza, 27)

Poleg tega pa starši niso več samo starši, ampak postajajo vse bolj svetovalci in zagovorniki² svojih otrok (Ule in drugi 2000, 24). Ena izmed intervjuvank je poudarila, da ji veliko pomeni, da so njeni otroci že odrasli, saj se lahko sedaj pogovarjajo veliko več stvari, vendar ne na ravni otroka, ampak na ravni odrasle osebe:

»Zdi se mi super, da se sedaj lahko vsaj odraslo pogovarjamo. Dokler so bili manjši, smo se z njimi bolj igrali, sedaj pa se lahko lotimo kakšnega bolj resnega pogovora.«
(Ingrid, 46)

Nova oblika odnosa med starši in mladimi se po mnenju Gilliesa in drugih (v Solomon in drugi 2002, 967) kaže kot možnost za enakopravnost staršev in otrok. Ko starši postanejo enakovreden partner svojim otrokom (ko le ti odrastejo fizično in psihično), se ta bližina izraža na ravni prijateljstva. Tudi jih mladi vedno bolj obravnavajo kot dobrega prijatelja, katerim lahko zaupajo ter se z njimi posvetujejo:

»Jih pa tudi jaz kdaj vprašam, če vem, da bi mi oni znali svetovati pri kakšnih stvareh.«
(Neža, 24)

Na relativno visoko stopnjo povezanosti mladih s svojimi starši in tudi odvisnost od njihove pomoči, kažejo tudi odgovori na druga vprašanja v raziskavi, ki sprašujejo po odnosu med starši in otroki. Pri vseh ključnih prehodih v formalno odraslost (zaposlitev, stanovanje, osnovanje lastne družine) so starši ključni dejavnik opore in pomoči,

² Starši poskušajo izboljšati življenjske možnosti svojih otrok.

gledano s perspektive študentov/tk. Zato so tudi želje večine študentov po čim kasnejši odraslosti lahko tudi odraz »udobne« zavarovanosti z zaščito in pomočjo izvorne družine in ne toliko izraz dejanske sociokulturne »drugačnosti« študentov (Ule in drugi 1996, 78).

Podobne ugotovitve lahko izpeljem tudi iz vprašanja o odnosu med starši in mladimi. Na obeh straneh gre za korekten, razumevajoč odnos. Gre za odnos medsebojne pomoči, svetovanja. Trenja so prisotna, vendar samo zato, ker si starši želijo, da so stvari narejene takrat, ko oni to hočejo, mladi pa seveda takrat, ko njim ustreza – stvari radi prelagajo na kasnejši čas.

»Ja, seveda se razumem. Ne predstavljam si, da se starši ne bi razumeli s svojimi otroci /.../ Mislim pa, da ni družine v Sloveniji, kjer ne bi bilo prisotnih trenj ali pa nesporazumov.« (Petra, 55)

Pri tem se mi ne zdi nič spornega, saj glede na to, da pripadamo različnim generacijam, imamo tudi različne poglede na stvari. V kolikor nastane problem, se o tem tudi pogovorijo. Vse to kaže na kakovostno komunikacijo, kar potrjuje že ugotovljene rezultate, da starši in otroci vzdržujejo vse bolj prijateljski odnos (glej: Tabela 3.1).

Tabela 3.1: Kako ocenjuješ svoje razumevanje (komunikacijo) z mamo in očetom? N=1262

	Z mamo se razumem	Z očetom se razumem
Zelo dobro	46,8	32,3
Dobro	38,5	37,3
Srednje	11	15,2
Slabo	5	14,1
Neznosno	1,8	0,4
Nimam stikov	0,2	7,4
b.o.	0,8	3,0

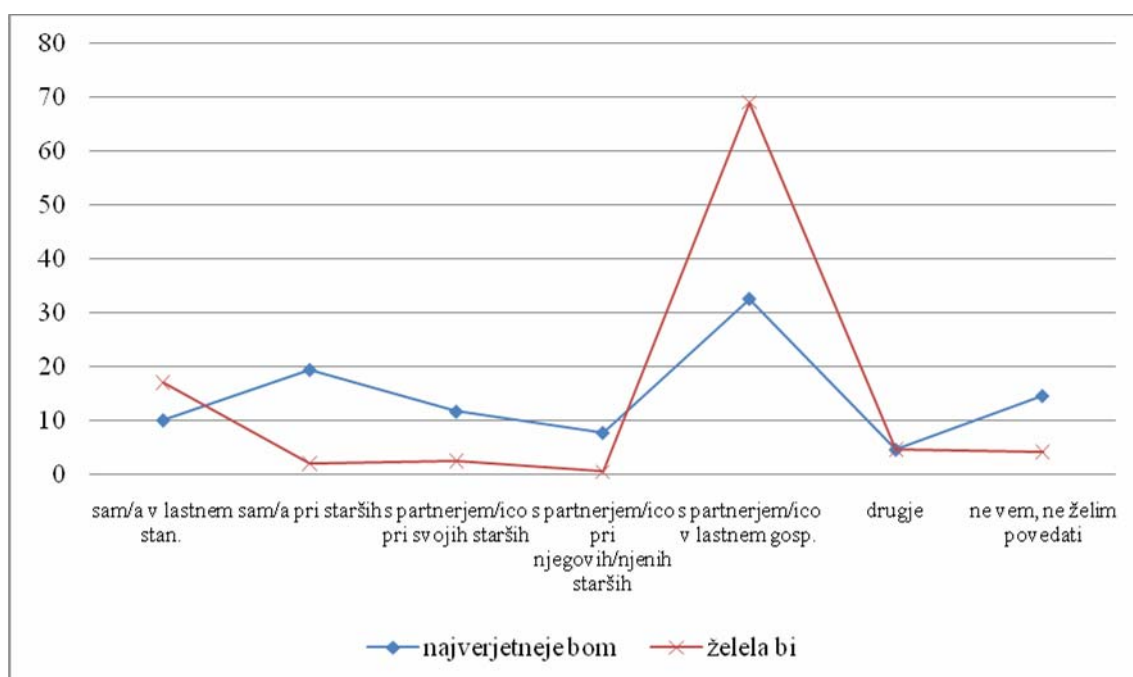
Vir: Rener v Ule in drugi (2002, 97).

Mladi se v veliki meri na starše obračajo tudi zaradi nasvetov, čeprav je tukaj prisoten še vedno velik delež pomoči prijateljev. S starši hodijo večinoma na družinska praznovanja, mogoče na kakšne krajše izlete.

»...Kolikor nam le čas dopušča, gremo na razne dogodke oz. obiske. Kdaj grem z veseljem, kdaj malo manj. To je popolnoma odvisno od mojega počutja, oziroma tudi od mojih planov. Ponavadi pridejo ti izleti iznenada, tako da je težko uskladiti vse obveznosti. Na obiske sorodnikov grem pa vedno z veseljem, saj se že tako redko vidimo, da si vsaj enkrat na leto vzamem čas zanje.« (Tereza, 27)

Ali je bivanje pod okriljem izvorne družine prisila ali osebna izbira? Leta 1996 so Ule in drugi na to vprašanje poskušali odgovoriti z krajšim raziskovalnim vprašanjem: »Kje boš najverjetneje živel/a in kje bi želel/a živeti v obdobju od petindvajsetega do tridesetega leta?«.

Graf 3.1: »Kje boš najverjetneje živel/a in kje bi želel/a živeti v obdobju od petindvajsetega do tridesetega leta?« (N=1829)

Vir: Ule in drugi (1996)

Kot je razvidno iz grafa 3.1, prevladuje želja po bivanju s partnerjem oziroma partnerico v lastnem gospodinjstvu, kar prikazuje rdeča črta. Modra pa prikazuje situacijo, v kateri bodo mladi najverjetneje živeli. Ponovno se na prvem mestu pojavi bivanje s partnerjem/ico v lastnem gospodinjstvu (32%), sledi pa bivanje pri starših z devetnajstimi odstotki. Razlika med njima je v tem, da v prvem primeru izstopa želja po

bivanju v lastnem gospodinjstvu, v drugem pa, kljub nizki želji po bivanju v izvorni družini, mladi nimajo druge izbire in zato mislijo, da bodo v obdobju med petindvajsetim in tridesetim letom še vedno živeli v izvorni družini (Ule in drugi 1996, 140).

Podobna situacija se je pokazala tudi med intervjuji, saj so moji intervjuvanci izrazili veliko željo po bivanju v lastnem stanovanju sami ali pa s partnerjem oziroma partnerico. V prihodnosti jim največ pomeni dokončanje študija in iskanje zaposlitve. S tem bodo lahko postali ekonomsko neodvisni od staršev, kar jim bo omogočilo selitev v samostojno oziroma lastno stanovanje. Želja ali realnost pa lahko v večjih nastopata v popolnem nasprotju:

»Uf...to jih bom imel 29. Ja, dober scenarij bi bil, da bom poročen, 2 otroka, služba, da bom hodil okoli po svetu... Na slabega pa raje ne pomislim... še vedno sam, z neko službo tam, ki mi ne bo všeč...vsak vikend domov...in po možnosti bom živel u kašnem subvencioniranem študentskem domu...ojoj...ne, ne zberem prvega!« (Martin, 25)

Ne glede na dogodke oziroma situacijo, s katero smo soočeni v družbi, pa je intervjuvanka s svojim naslednjim odgovorom želela povedati, da moramo biti optimistični in moramo vedno pozitivno gledati na prihodnost:

»Rada bi se videla v službi, kjer imam željo delati ali vsaj v službi, v katero bom z veseljem hodila. Ter seveda s fantom, v svojem stanovanju in z vsaj enim otrokom. Upam, da se bo zdajšnja situacija v družbi, vsaj kar se delovnih mest tiče, popravila, da bom lahko to uresničila.«(Neža, 24)

Stanovanjske razmere mladih so za družbo in njene analitike pomembne in zanimive s treh zornih kotov:

- z vidika delovanja sistema stanovanjske oskrbe
- z vidika demografske reprodukcije družbe: v ospredje postavlja vprašanje demografske reprodukcije družbe, saj samostojno stanovanje mladih vidi v funkciji ustanavljanja samostojnega gospodinjstva (nove demografske enote).

- z vidika mladih kot ranljive družbene skupine: izpostavlja ranljivost mladih na stanovanjskem področju (Mandič v Rakar in Boljka 2009, 78).

Slovenija se torej povsem približuje položaju v južnoevropskih državah, kjer mladi najdlje ostanejo v stanovanju staršev. Slovenija sodi med 3 države z najvišjim odstotkom mladih starih od 18-34 let, ki še živijo pri starših (Mandič 2007 v Rakar in Boljka 2009, 87-91).

3.1 Individualizacija življenjskega poteka

Da bi mladi danes razvijali in presegli družbeno infantilizacijo mladosti in odvisnosti od paternalizma odraslih, jih ovira vse daljša ekonomska in socialnovarstvena odvisnost od izvorne družine, pritiskov nezaposlenosti in vse daljšega procesa izobraževanja. Alternativne oblike zaposlovanja in delne zaposlitve ne rešujejo mladih pred socialnoekonomsko odvisnostjo od odraslih, ker so te oblike dostopne le manjšemu delu mladih in so praviloma časovno omejene (Ule v Ule in drugi 2002, 26).

Ker se v mladosti začneja oblikovanje trajnejših življenjskih stilov in vrednotnih usmeritev, je težnja k individualizaciji najbolj očitna med mlado generacijo (Ule in drugi 2000, 33). Parsons (1974, 193-225) je mnenja, da zaradi podaljšanega časa, ki ga mladi preživijo v izobraževalnem sistemu, prestanejo in izkusijo individualizacijo. To pomeni, da so mlade generacije odvisne od naravnih sil pri kreiranju lastnih biografij. Mladi so s tem postali sami odgovorni za aktivno oblikovanje svojega življenjskega poteka, sami razpolagajo s svobodo odločanja, o čemer priča tudi spodnji citat:

»...Vendar bi izpostavila, da so vse moje odločitve avtonomne, saj živim svoje življenje...ne želim, da kdo vpliva nanj...« (Taja, 28)

Pridobitev in dostop k samostojnosti mladih odraslih se danes razlaga s pomočjo spreminjajočih se vzorcev prehoda v odraslost. Razumevanje mladih odraslih in prakse sodelovanja izhajajo iz analize družbenih in političnih odnosov ter obnašanja v vsakdanjem življenju (Chisholm v du Bois-Reymond in Chisholm 2006, 14). To pomeni, da mladi postajajo odvisni od pritiskov trga delovne sile, izobraževalnega sistema, sistemov socialnega varstva, sistemov socialnega zavarovanja in drugih (Ule v Dremelj in Nagode v Črnak-Meglič 2005, 281). Ta pritisk je še vedno prisoten, zato

imajo zgoraj naštetih dejavniki močan vpliv na podaljševanje mladosti. Investicija v izobrazbo in osebnost mladostnikov predstavlja vedno večji in glavni strošek družin, uspeh mladih v šoli in zunajšolskih dejavnostih pa glavno merilo uspešnosti družin. Tudi starši jih spodbujajo pri doseganju višje izobrazbe, saj jim privoščijo dobro službo. To vpliva na krepitev težnje, da se začne intenzivno šolanje že v zgodnjih otroških letih in da se podaljšuje v tretje desetletje življenja (Ule in drugi 2000, 19). Individualizacija življenjskega poteka posledično zahteva večjo pripravljenost za sprejemanje tveganih odločitev tako v poslovnem kot tudi v vsakdanjem življenju posameznikov in posameznikov; torej sposobnost ljudi, da »poskrbijo sami zase« (Ule in drugi 1996, 47).

Proces individualizacije posamezniku ali posameznici nalaga izjemno zahtevno psihosocialno integracijo v družbo, ki je bila vselej vsaj delno v rokah institucij, in sicer družine, dela, referenčnih skupin, itd (Ule in drugi 2000, 31; Ule in Mihelj 1995, 66). Za posameznika pomeni to celovit preobrat v načinih življenja, mišljenja, identitetnih in subjektivnih struktur posameznikov, njihovih medosebnih odnosov in družbenih razmerij (Ule in drugi 2000, 31). Morch in du Bois-Reymond (v du Bois-Reymond in Chisholm 2006, 25) sta mnenja, da individualnost danes ni videna več kot rezultat socializacijskih procesov, ampak kot primaren pogoj za nikoli končan proces osebnega razvoja. Individualizacija je tako osebna kakovost posameznika.

Individualizacija življenja pa za posameznika in posameznice nima samo pozitivnega vpliva ampak s tem prinaša tudi ogromno količino novih oblik obremenitev, tveganj, različnih bolečin, neugodij in nemir, ki so za mlade preobremenjujoče. Mladi so s tem prisiljeni, da si oblikujejo socialna pravila, orientacije in identitete, kar od posameznikov in posameznic zahteva dokaj visoko stopnjo refleksivnosti in osebne fleksibilnosti (Ule in drugi 2000, 41).

Ločitev sveta mladosti od sveta dela in porabniško usmerjena socializacija branita mlade pred prehitrimi frustracijami zaradi nejasne prihodnosti, vendar pa teh frustracij ne odpravljata. Izkušnje, ki jih imajo mladi, ko skušajo najti zaposlitev, jim jemljejo zaupanje v družbo in, ker je hujše, v njih same in njihovo sposobnost za zrelo oblikovanje svojega življenja.

Čedalje več mladih delo in poklicno kariero nima več za zanesljivo osnovo oblikovanja svoje identitete in za središče, okrog katerega lahko organizirajo svoje življenje. Seveda je tudi izobraževalnim institucijam vse težje legitimirati svoje delo pred mladimi, ki kljub velikim in dolgotrajnim študijskim naporom ne najdejo dela, ustreznega doseženi kvalifikaciji (Ule in Mihelj 1995, 54).

3.2 Vrednote mladih odraslih

Post industrijska družba strmi v prihodnost, na eni strani, z manj ideološkimi soočenji, z nižjo socialno, rasno, spolno in etnično diskriminacijo, na drugi strani pa z večjo demokracijo in participacijo, boljšo blaginjo, širšimi možnostmi za samodovršenost ter za razvoj individualnosti, itd (Chisholm in drugi 1995, 35). V času, ko je še prevladovala klasična mladost oziroma mladost prehodnega moratorija, je mlad človek z vstopom v odraslost nujno sprejel in ponotranjil tudi dokaj fiksni svet odraslih (npr. odnos do dela kot primarne dejavnosti človeka, sekundarni pomen zabave in prostega časa, vedenjske norme, ki ustrezajo njegovemu oziroma njenemu spolu, ideale svojega socialnega sloja in razreda, določeno »zapovedano« religiozno prepričanje, itd.) (Ule 1996, 236). Ta razmerja so začeli spreminjati mladi, ki so vstopali v podaljšano in kvalitetno izobraževanje: dijaki in študentje, to je mladi s podaljšanim moratorijem. S širjenjem visokošolske izobrazbe na vse večji del mladih so se razširjali prostori za bolj avtonomno oblikovanje identitete mladostnikov, za »življenjsko eksperimentiranje«, za prepričevanje utrjenih vrednot in norm in razvijanje novih vrednotno-življenjskih usmeritev za mladino.

Tabela 3.2: Podatki o deležu vpisane generacije v terciarno izobraževanje

Študijsko leto	%
1981/82	16,8
1991/91	24,1
2001/02	42,7
2003/04	44,8

Vir: Šebart in ostali v Črnak-Meglič (2005, 149).

Danes je srednješolska izobrazba že nekaj vsakdanjega, skoraj obveznega za vse mlade. Dodiplomska izobrazba v današnji družbi ni več merilo, ki bi ti omogočalo zaposlitev, saj jo ima že velika večina. Večina nas zato tudi podaljšuje študij na podiplomske programe (glej: Tabela 3.2), saj je trg dela soočen z visoko stopnjo brezposelnosti.

Če bi posamezniki vedeli, da bodo takoj po koncu študija dobili zaposlitev, mislim, da ne bi izkoriščali vseh bonitet, ki nam jih status študenta prinaša (delo preko študentskega servisa, pavziranje, ponavljanje letnika, absolventski staž, itd.), s čimer se je strinjal tudi intervjuvanec:

»Zaradi tega, ker imamo vse možne koristi od tega, da imamo status študenta in marsikdo ga na žalost izkorišča in to je po moje glavni razlog, zakaj se mladi odločajo, da bodo študirali. Pri nekaterih je vsekakor tudi to, da bodo imeli višjo izobrazbo, da bodo pač lahko pol dobili boljšo službo. Samo mislim, da marsikdo, večina – bom reku ne velika večina, je tudi zaradi vseh teh beneficov, ki jih prinaša status študenta.«

(Gašper, 23)

V devetdesetih se je povečal sklop pritiskov na mlade za doseganje različnih priznanj, izobraževalnih rezultatov in višjih kvalifikacijskih stopenj. To je namreč postalo nujni pogoj za zaposlovanje, za ekonomsko osamosvojitvev. Množična brezposelnost mladih še dodatno krepi pritiske na mlade v smeri discipliniranja in zmanjševanja obsega in intenzivnosti eksperimentiranja v mladosti (Ule in Mihelj 1995, 130). Zato je študentsko življenje izgubilo svojo nekdanjo posebnost »otoka svobode«.

To, kar je včasih veljalo kot posebni privilegij nekaterih, je danes npr. samoumevna življenjska postaja večine mladih (npr. samostojno nastopanje na trgu dela, udeležba v svetu množične in visoke kulture, neobvezujoče seksualne izkušnje, potovanja po svetu, širok krog srečevanja z drugimi mladimi itd.) (Ule 1996, 237).

Mladi se tako postopno distancirajo od prejšnjega prevladujočega sklopa vrednot: delo-zaposlitev-kariera-zasluzek k bolj osebnem sklopu vrednot: medosebni odnosi-osebni razvoj-kreativnost-izobrazba-kvalitetno vsakdanje življenje (Ule 1996, 238). Premik centralnih vrednotnih usmeritev od »materialnih-kariernih« k »postmaterialnim-

osebnostnim« vrednotam pomeni tudi premik v samem značaju vrednot. Danes imamo tako opravka z dokaj fluidno in spremenljivo strukturo vrednotno-osebnih usmeritev, ki jih je težko pojmovno in empirijsko identificirati (Ule 1996, 240). Premik centralnih vrednotnih usmeritev pri sodobni mladini od »materialnih-kariernih« k »postmaterialnim-osebnostnim« vrednotam pomeni tudi premik v samem značaju vrednot (Ule in drugi 2000, 94).

Mladi razvijajo vrednote in odnos do njih v neločljivi zvezi z vsakdanjimi dejavnostmi, zlasti kot sestavino svojega življenjskega stila in sociokulturne produkcije. Neposredno spraševanje o vrednotah le redko da jasne rezultate, zato se moramo danes opreti na posredne kazalce, ki označujejo življenjske usmeritve in življenjske stile mladih (Ule 1996, 242).

Pregled vrednot in vrednostnih orientacij kaže, da so za mlade v Sloveniji v devetdesetih najvažnejše tiste stvari, ki so splošni predpogoj za varno in mirno življenje: resnično prijateljstvom, varnost njihove družine, mir v svetu, svoboda mišljenja in delovanja. V naslednjo skupino pomembnih stvari sodijo tiste, ki eksplicitno poudarjajo potrebo po varnosti, miru, harmoniji v širšem in ožjem okolju: varnost naroda, varovanje narave, umetnost in lepota, materialne dobrine in denar, red in stabilnost v družbi, živeti v miru sam s seboj. Šele v tretjo skupino sodijo stvari, ki jih tradicionalno pripisujemo mladosti: vznemirljivo življenje, kreativnost, originalnost, fantazija (Ule 1996, 243). V devetdesetih so torej vrednote mladih vezane na zasebno življenje, odnose, razvoj individualnosti in avtonomije ter poklicno uveljavljanje in samorealizacija (Ule in drugi 1996, 100).

4 Izobraževalni moratorij

S širjenjem visokošolske izobrazbe na vse večji del mladih, z nastopom bolj avtonomnih mladinskih kultur in subkultur po drugi svetovni vojni, so se razširjali prostori za bolj avtonomno oblikovanje identitete mladostnikov, za »življenjsko eksperimentiranje«, itd. vse večji del mladih pa nadaljuje šolanje na visokih šolah in univerzah (Ule in drugi 1996, 86).

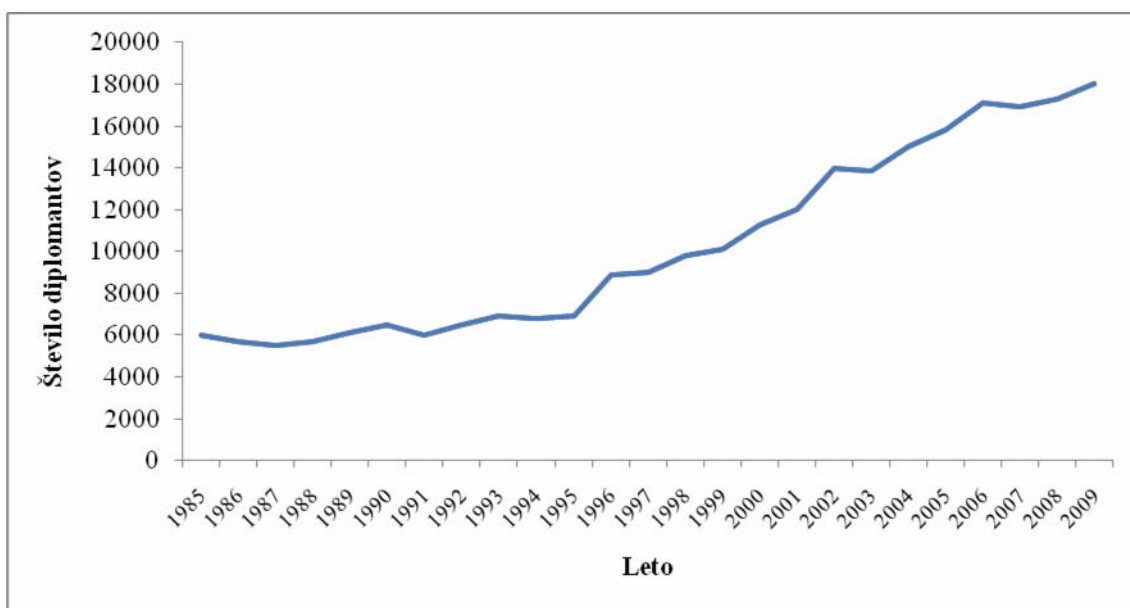
Izobraževalni sistem je povsod v Evropi podvržen obsežnim spremembam. Veliko mladih ljudi sodeluje v izobraževanju dlje časa. Šolanje je postalo zanimivo tako za politiko kot tudi za vsakdanje življenje. Rečemo lahko, da je večina življenj mladih vključena v izobraževanje in učenje. Prav tako pa so ambicije staršev visoke. Bolj kot kdajkoli so vključeni v otrokovo edukativno predstavo ter perspektive (Morch in du Bois-Reymond v du Bois-Reymond in Chisholm 2006, 23). Zato je »študentsko življenje« izgubilo svoj nekdanji nimbus posebnosti in »otoka svobode«. Po drugi strani pa se zaradi podaljševanja študijskih procesov v tretje desetletje življenja podaljšuje »študentsko življenje« in s tem obdobje življenjskega eksperimentiranja in individualnega oblikovanja osebne in socialne identitete mladih (Ule in drugi 1996, 86).

Podaljšana mladost je kvantitativno obsežnejša in kvalitativno bogatejša. Predstavlja namreč posebne vrste mladinski moratorij – izobraževalni moratorij. Gre za posebno obliko mladosti, ki daje poudarek izobraževanju in samooblikovanju mladega človeka (Ule 1995 v Ule in drugi 1996, 28). V izobraževalnem moratoriju se mladost podaljšuje daleč v tretje desetletje življenja posameznika/ice. Vsebinsko se razširi nad območje šolanja in prostočasovnih sprostitev dejavnosti mladih na samosvoje kulturne, socialne in politične oblike življenja mladih in izgublja značaj predhodnega obdobja. Prehod v odraslost se podaljša in postaja vse bolj individualno specifičen. Poprej časovno in strukturno sinhroniziran prehod v zaposlitev, ustvarjanje lastne družine, socialnopolitična zrelost, kompetentno nastopanje na trgu in v javnosti pa se je razblinil v povsem asinhrono in časovno razpotegnjeno dogajanje. V tem dogajanju nekateri »dosežki« nastopijo že v zgodnji mladosti (npr.: tržna kompetentnost mladih), drugi pa se pomaknejo daleč v tretje desetletje življenja (npr.: zaposlitev, poroka in lastna družina) (Ule in drugi 1996, 28).

4.1 Spremembe v izobraževalnih sistemih in podaljševanje izobraževanja

Vse večji pomen znanja (izobrazbe) in usposobljenosti na trgu delovne sile je vplival tudi na podaljševanje izobraževanja mladih. Po eni strani gre za izobraževalne politike, ki zaradi izboljšanja izobrazbene strukture v populaciji in preprečevanje strukturnih neskladij na trgu delovne sile spodbujajo mlade, da ostajajo v izobraževanju oziroma da nadaljujejo izobraževanje na terciarni stopnji (glej graf 4.1).

Graf 4.1: Diplomanti terciarnega izobraževanja, Slovenija, 1985 - 2009

Vir: SURS - http://www.stat.si/novica_prikazi.aspx?id=3199#_ftn1.

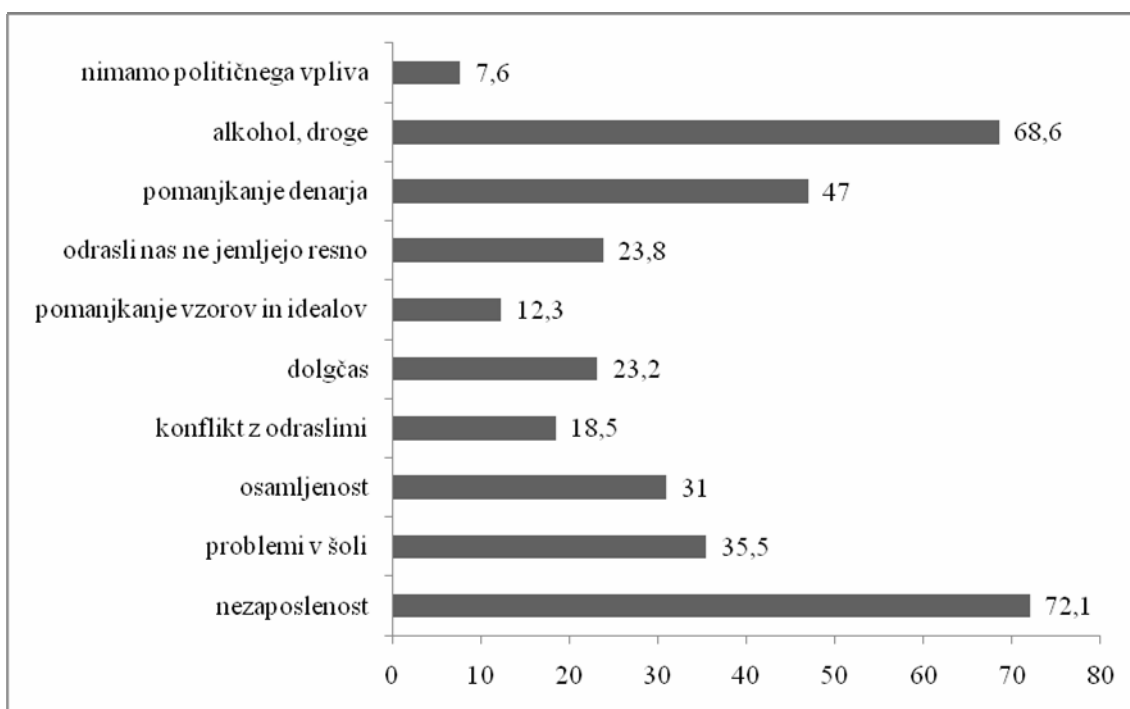
Mladi se vse pogosteje odločajo za nadaljevanje študija na univerzah, povečuje se vpis tako na dodiplomske kot tudi na podiplomske programe. Kot je razvidno iz zgornjega grafa 4, vidimo strmo rast vpisa ne terciarne programe izobraževanja³. Po drugi strani pa gre za zviševanje izobrazbenih prizadevanj med mladimi, in tudi med njihovimi starši, zaradi upada zaposlitvenih priložnosti na dnu mladinskega trga delovne sile in zaradi pričakovanja, da jim bo boljša/višja izobrazba omogočila pridobitev boljšega položaja na trgu. Mladi pogosto izberejo nadaljevanje izobraževanja tudi zato, da se v neugodnih gospodarskih razmerah izognejo zelo verjetni brezposelnosti – Posledica tega je izjemno povečanje števila študentov na višjih in visokošolskih programih v Sloveniji od začetka devetdesetih dalje (Trbanc v Črnak-Meglič 2005, 161).

³ *Visokošolska izobrazbo 1. Stopnje:* višja strokovna izobrazba, visokošolska strokovna izobrazba (nebolonjska) ter visokošolska strokovna in visokošolska univerzitetna izobrazba prve bolonjske stopnje. *Visokošolsko izobrazbo 2. Stopnje:* magistrska izobrazba druge bolonjske stopnje in prejšnja specialistična izobrazba po visokošolski strokovni izobrazbi tudi prejšnja visokošolska univerzitetna izobrazba. *Visokošolsko izobrazbo 3. Stopnje:* magisterij znanosti (prejšnji) ter doktorat znanosti (prejšnji) ter tretja bolonjska stopnja (http://www.stat.si/novica_prikazi.aspx?id=3199#_ftn1).

5 Zaposlovanje in brezposelnost mladih

V osemdesetih in devetdesetih letih je nezaposlenost mladih postala pereč problem v vseh razvitih ekonomijah in je dosegla najvišjo stopnjo po II. svetovni vojni (Ule in drugi 2000, 45). Kot je razvidno iz spodnjega grafa je strah pred nezaposlenostjo največji problem mladih (72 %) in je izpodrinil klasične mladostniške probleme vezane na preživljanje prostega časa in konflikte z odraslimi, predvsem starši in učitelji (Ule in drugi 2000, 46).

Graf 5.1: Kaj so danes glavni problemi mladih?

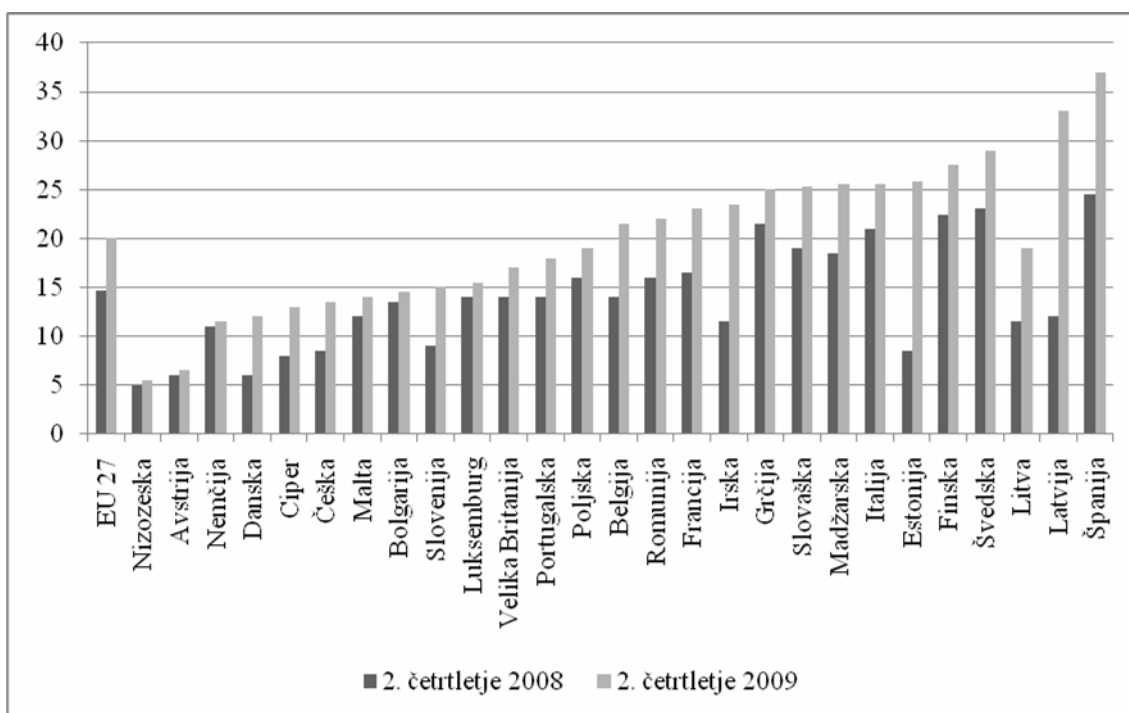

Vir: Ule in Mihelj (1995, 68).

Nezaposlenost mladih je torej po raziskovalnih in teoretskih spoznanjih eden glavnih razlogov za socialno ranljivost mladih, ker ne postavlja mladega človeka samo v neugoden socialno-ekonomski položaj, mu zmanjšuje status in ugled v družbi, ga marginalizira, ampak povzroča tudi dolgotrajne psihične poškodbe in posledice na samopodobi mladega človeka (Ule in drugi 2000, 49).

V obdobju mladosti mladi razvijajo socialne veščine in sposobnosti za prevzemanje statusa odrasle osebe na različnih področjih. Znotraj dinamike prehodov mladih med različnimi statusi in situacijami je med najzahtevnejšimi in ključnimi prehodi ravno prehod iz šolanja (izobraževanja) v svet dela. Šele uspešen prehod v bolj ali manj stabilno zaposlitev mlade tudi dejansko postavi v položaj enakopravnih članov družbe, saj jim ravno zaposlitev zagotavlja socialno-ekonomsko neodvisnost, hkrati pa jim daje možnost dolgoročne ga načrtovanja življenja, kariere, družine, bivalnih razmer in podobno. Dokler se mladi ljudje tudi ekonomsko ne osamosvojijo, živijo najprej neke vrste podaljšano otroštvo, v odvisnosti od izvorne družine in širše v odvisnosti od družbe (Trbanc v Črnak-Meglič 2005, 161).

Graf 5.2: Stopnja brezposelnosti mladih (do 25 let)

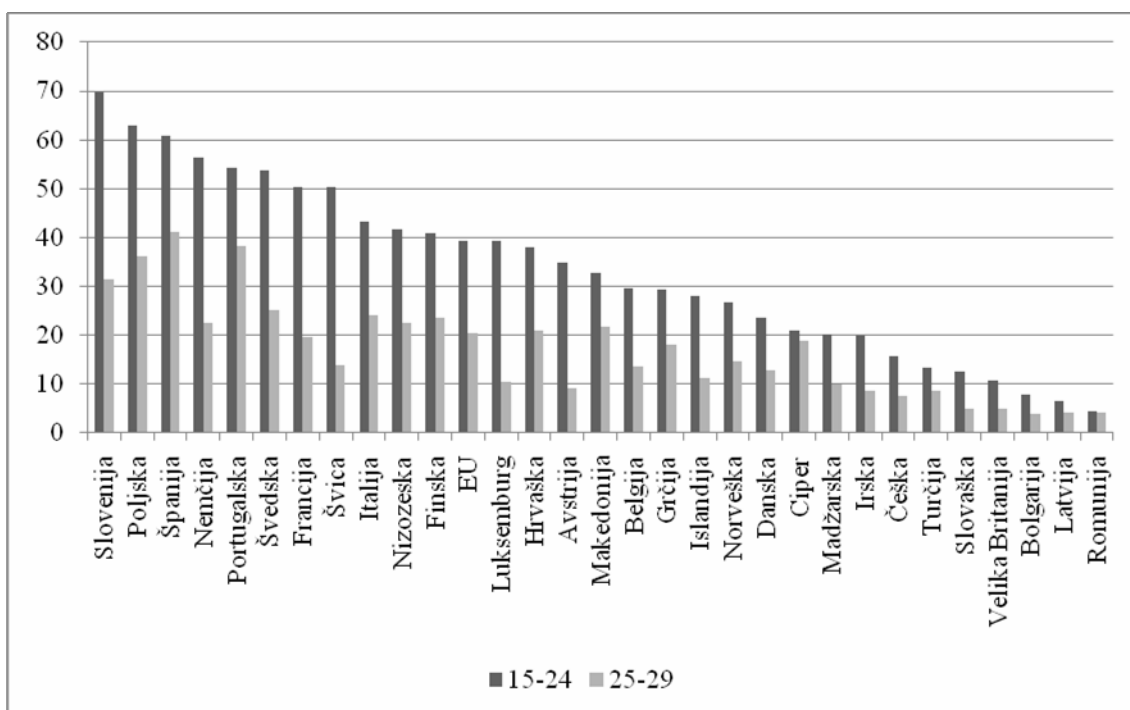

vir: Eurostat (2009)

Visoka izobrazba danes, ni več garancija za dobro profesionalno kariero. Zgornji graf prikazuje stopnjo brezposelnosti mladih do 25 let za leto 2008 in 2009. Leta 2008 je znašala 9 odstotkov, v letu 2009 pa je narasla na 15 odstotkov. Marca letos pa je po podatkih evropskega statističnega urada Eurostat znašala 12,2 odstotka. Stopnja brezposelnosti med mladimi v Sloveniji ni kritična, če jo primerjamo z evropskim

povprečjem, ki znaša okoli 20 odstotkov. Bolj zaskrbljujoče je to, da je ta skupina bolj izpostavljena vrstam dela z nižjo stopnjo varnosti, kot so pogodbe za določen čas in projektno delo (glej: Graf 5.3). Povprečna čakalna doba prijavljenih na zavodu za zaposlovanje je aprila letos pri ljudeh, starih do 26 let po podatkih zavoda znašala 8,1 meseca, pri vseh drugih pa 19,5 meseca, kar pomeni, da se mladi veliko hitreje zaposlujejo kot druge skupine brezposelnih (<http://www.eurydice.si/index.php?>).

Graf 5.3: Delež mladih, ki so zaposleni za določen čas (v odstotkih, 2008)

vir: Eurostat (2009)

5.1 Posledice brezposelnosti mladih

Mladi se danes soočajo z močno spremenjeno strukturo zaposlitvenih možnosti, ki jo predstavlja predvsem povečanje manj varnih zaposlitev, še posebej zaposlitev za krajši delovni čas in zaposlitev za določen čas. Ob tem pa moramo poudariti, da se bolj zaostreje zaposlitvena možnost mladih žensk. Bolj so ogrožene z brezposelnostjo in se tudi pogosteje vračajo vanjo. Ženske tudi pogosteje opravljajo delo za določen čas ne glede na dejstvo, da so v povprečju bolj izobražene kot moški⁴ (Ule 2008, 214,215).

⁴ V letu 2004: 11,2% brezposelnih mladih M in 18% mladih Ž

V devetdesetih je v vrsti zahodnoevropskih držav izrazil trend zniževanja finančnih podpor za iskalce in iskalke prve zaposlitve, ali pa, kakor v Sloveniji, iskalke in iskalci prve zaposlitve sploh niso upravičeni do finančne pomoči. Tako so mladi prisiljeni v podaljšano ekonomsko odvisnost od izvorne družine, kar pomeni situacijo, ki je najbrž ne želi nobena od obeh strani; starši ne želijo prevzemati ekonomske odgovornosti za sicer avtonomnega mladega človeka ali je niti ne morejo, če so sami finančno šibki in obratno, mladi si bržkone želijo manj odvisnosti in več lastne zasebnosti (Ule in drugi 1996, 130).

V zadnjem desetletju se je položaj mladih temeljito spremenil. Za večino mladih podaljšana odvisnost od staršev povečuje stroške in ruši sistem vsem dostopnega visokega izobraževanja. Vse več se jih spopada z negotovim delom za določen čas, s podaljšano odvisnostjo od svojih družin, precejšnjim povečanjem izobraževalnih in delavnih zahtev, z institucionaliziranjem nižjih dohodkov in z znatnim povečanjem stroškov za zagotavljanje vsaj razumne stopnje neodvisnosti. Kljub poudarjanjem pomena družine so pritiski nezaposlenosti, negotovosti in umikanja državnih pomoči zmanjšali možnost mladih za samostojno življenje in ustvarjanje družine. Poleg tega pa na tem mestu nastopajo tudi težave z bivalnimi prostori (Ule 2008, 212).

Izobraževanje se je intenziviralo in bolj približalo potrebam delodajalcev in trgu. Priložnosti mladih za zaposlitev in raven dohodkov, ki izhajajo iz nje, so se bolj podrejale zahtevam trga kot pričakovanjem posameznika. Pomanjkanje priložnosti za učinkovito poklicno usposabljanje in manko priložnosti za smiselno zaposlovanje je najpomembnejši razlog za velik porast deleža mladih, ki sodelujejo v šolanju tudi po zaključku sekundarnega izobraževanja. Nadaljnje izobraževanje je prej odsev manjših možnosti na trgu delovne sile kot večjih možnosti v izobraževanju (Ule 2008, 212).

Podaljšana ekonomska odvisnost od staršev zahteva od mladih, da vzdržijo številne konflikte, ki izvirajo iz te podaljšane kohabitacije staršev in odraščajočih mladih. Ker mladi telesno prej dozoriijo in prej vstopijo v mladost, se jim v povprečju zaradi podaljševanja šolanja za desetletje podaljša odvisnost od staršev. Cena mladosti je postala zelo visoka, saj mladi po šolanju težko oziroma redko dobijo delo, ki ustreza

njihovim kvalifikacijam. Na začetku so običajno obsojeni na nižja plačila (Ule 2008, 213).

Ob vprašanju »Kaj bi za vas pomenilo, če bi se otrok odselil v tem trenutku?« so vse mame kar malce obstale in premislile o tem, kaj bi jim pomenil odhod otroka od doma.

»V začetku sigurno šok, da je moj otrok odrasel in da se podaja na samostojno pot.

Težko si prav predstavljam kako bi bilo, samo po moje bi bili občutki verjetno kot ob porodu, ko ti prerežejo popkovnico in je otrok samostojen za življenje.« (Ingrid, 46)

Niso se mogle odločiti ali bi bilo olajšanje ali tesnoba. Vse so se strinjale, da bi najprej bil šok, potrebovale bi čas, da se navadijo, da otroka ni več doma, spremenile bi se njihove vsakodnevne navade.

»... mislim, da kakšna tesnoba me ne bi prijela... razen če se ne bi odločil recimo, da se odseli 10.000 kilometrov stran, potem je to neki drugega... ampak bi rekla, da v okviru naše države je vse sprejemljivo. Vsekakor pa bi bili tudi občutki olajšanja, saj bi dojela, da je končno odrasel.« (Neva, 44)

Prav tako pa je staršem pomembno, da ne glede na odločitve otrok, jih spodbujajo, potrebno jim je pomagati, da svoje ambicije in cilje, ki so si jih zastavili v življenju dosežejo.

»Če ima tvoj otrok ene ambicije v življenju, cilje, ga moreš spodbujati in ne ovirati. Ne morem mu reči, ja zdaj moreš pa bit doma, moreš mene paziti. Ne moreš tako. Ne moreš kot nek posesiven starš omejevati otroka, da bo on zaradi tebe, zato ker je tebi tako všeč on tuki doma.« (Elena, 45)

6 Sklep in zaključek

Zaradi majhnega števila opravljenih intervjujev, mojih ugotovitev ne morem posplošiti na celotno populacijo. Raziskovalni vzorec zajema premajhen delež populacije, da bi lahko bil reprezentativen. Če pa moje ugotovitve primerjam z različnimi raziskavami, ki sem jih omenila skozi diplomsko delo, se mi zdi, da odgovori intervjuvancev odsevajo realno sliko dejavnikov, ki vplivajo na vse kasnejšo osamosvojitve od staršev.

V kolikor bi imela na voljo več časa, bi se definitivno lotila večjega vzorca intervjuvancev, kamor bi zajela tudi očete. Opcija, da sem intervjuvala znane ljudi se mi ni povsem dobro izšla. Ker jih poznam sumim, da mi niso vedno dajali resničnih izjav, saj so poskušali »prikriti« dele vsakdanjega življenja doma. Poleg tega pa je bila tudi ta slabost, ker so govorili skrajšane povedi (npr. »sej veš kako je ne, sej poznaš mojo mamo, kakšna je...«), ker so vedeli, da poznam ozadje. Glede na to, da so bili v moj vzorec zajeti predvsem posamezniki iz srednjega razreda, bi bilo zanimivo narediti primerjavo med nižjim in višjim slojem prebivalstva. »Kako njihov socialni položaj vpliva na podaljšano življenje doma?«

Mladi prvi odhod od doma razumejo že z odhodom v kraj študija. Že takrat so nase prevzeli velik del odgovornosti, saj so bili primorani skrbeti za vsakdanje življenje, za stvari za katere doma skrbi mama (trgovina, pospravljanje, itd.). Tudi starši so se takrat že začeli zavedati, da je njihov otrok starejši in da bo kmalu prišel čas, ko se bo odselil na svoje. Iz tega razloga nihče od intervjuvancev ni začutil pritiska, da jih starši zadržujejo doma ali nasprotno, da starši želijo, da se čim prej popolnoma osamosvojijo. Zavedajo pa se, da bo kmalu prišel čas, ko se bodo odselili. Današnji vsakdanji ritem življenja je takšen, da kljub temu, da bivaš doma se zelo malo srečuješ s starši, saj imamo poleg študijskih obveznosti veliko različnih ostalih aktivnosti.

Starši so pripravljani preživljati svoje otroke (mlade odrasle) ne glede na njihovo starost, saj jim želijo omogočiti, da si najprej zagotovijo službo in redni dohodek ter si s tem omogočijo dobro podlago za samostojno življenje. Kot sem že pri sestavljanju vprašanj predvidevala, je glavna pozitivna stvar podaljšanega življenja s starši

materialne narave. Prihranjenih je veliko stroškov, ni potrebno skrbeti za hrano, ni potrebno veliko skrbeti za gospodinjska opravila kot je pospravljanje, pranje, likanje. Starši v zameno za bivanje pravzaprav ne zahtevajo veliko. Mame so vesele, če jim mladi kdaj pa kdaj pomagajo v gospodinjstvu, vendar pa jih v to ne silijo. Vedo namreč, da s tem ne bodo dosegle veliko, saj je starševska avtoriteta zgubila svojo moč. Prav tako mladi svoje usluge »nudijo«, če je to res potrebno. To je značilno predvsem za intervjuvane fante, ki zelo radi koristijo usluge, ki jih nudi »hotel mama«. Bivanje doma ima pozitivne lastnosti tudi iz vidika socialne neodvisnosti, saj imajo mladi odrasli avtonomno svobodo odločanja in urejanja lastnega življenja.

Razlogi za podaljševanje študija, se v veliki večini skrivajo kar pod »krinko« študija. Najprej gre izpostaviti bolonjsko reformo, ki nas je na nek način prisilila, da diplomiramo in nato nadaljujemo študij na podiplomske programe. S tem avtomatsko podaljšamo študentsko življenje za nekaj časa, znotraj katerega koristimo vse bonitete, ki nam ga le-ta nudi. Poleg tega so tu tudi naši starši, ki nas dan za dnem podpirajo, ne glede na to kaj počnemo.

Seveda pa ima tak način življenja tudi slabše plati. Doma ni popolne avtonomije, ni tiste zasebnosti, saj te nenehno nekdo (ne)hote nadzira. Nimaš možnosti za mir, ki ti kdaj pa kdaj prileže po napornem dnevu, saj je vedno kdo doma. Pojavljajo se neizbežna vprašanja, ki se nam zdijo že neumestna in vsakdanja: kam greš, kdaj prideš, itd. Moram pa poudariti, da intervjuvanci pretiranega nadzora staršev ne čutijo, saj so vsi že dovolj stari, da imajo visoko avtonomijo nad svojimi osebnimi in intimnimi izbirami. Glede na to, da so bili moji intervjuvanci vsi starejši od 23 let je razumljivo, da nadzor staršev nima takega obsega in intenzivnosti, kot ga je imel, ko so bili mlajši. Večinoma jih ne motijo vsakdanja vprašanja kam greš, kdaj prideš, kaj delaš, ker se jim zdi to nekako samoumevno. Kot Kuhar (2010) povzema po Aquilinu se mladi v svojem življenjskem obdobju znajdejo v protislovni poziciji. Kljub temu, da so fizično zreli in legalno odrasli, niso še dosegli samozadostnosti in neodvisnosti od staršev. Hkrati pa se stari nahajajo v podobni situaciji. Sprejeti morajo dejstvo, da je njihov otrok odrasel, odpovedati se morajo nadzoru nad njim. Vendar pa morajo obenem svojim otrokom še

naprej nuditi skrb in materialno podporo. Mladi starševsko skrb razumejo ali pa jo sprejmejo kot »razumen strošek« življenjskega aranžmaja.

Ne glede na zgoraj naštetá dejstva o podaljšanem bivanju s starši, je moje mnenje to, da smo ponotranjili dejstvo, da je za našo družbo značilno, da se vse kasneje osamosvojimo in da uživamo udobno življenje, življenje z nizkimi stroški v izvorni družini. Vsekakor pa ne smemo dopustiti, da gre razvoj družbe še naprej v takšno smer. V večini primerov je oblika podaljšanega življenja mladih s starši, kombinacija tako subjektivnih kot objektivnih dejavnikov. Ne moremo reči, da je LAT faza vedno idealen način življenja, tako za starše kot za otroke. Veliko več iz tega »iztržijo« mladi odrasli, ne smemo pa iti mimo verjetnosti, da je to način življenja, ki je neizogiben za obe strani (Rener v Ule in drugi 1996). Prebivalstvo se zaradi vseh navedenih razlogov hitreje stara, kot se je včasih, vse kasneje se posamezniki odločajo za samostojno življenje, oblikovanje lastne družine. Posledično to pomeni, da odločitev za oblikovanje lastne družine ni več spontana in samoumevna, ampak je povezana s celo vrsto pogojev, ki morajo biti predhodno izpolnjeni (npr. zaposlitev).

V kolikor bi se sama poskušala lotiti sprememb, bi najprej začela pri šolskem sistemu. Na prvo mesto bi vključila sodelovanje z različnimi institucijami, ki bi ti že skozi celoten študijski sistem nudile praktično usposabljanje, tako da bi se zavedal, da ko končaš študij imaš omogočeno delo. S tem bi definitivno zelo skrajšali čas študija. Vzporedno s tem, pa bi bilo potrebno pravilno regulirati zakon o malem delu in to na drugačen način, kot je sestavljen sedaj.

7 Literatura

1. Chisholm, L., P. Büchner, H. Krüger in M. du Bois-Reymond. 1995. *Growing up in Europe: Contemporary Horizons in Childhood and Youth Studies*. Berlin, New York: de Gruyter.
2. Čačinovič-Vogrinčič, G. 1998. *Psihologija družine – prispevek k razvidnosti družinske skupnosti*. Zbirka Sophia. Ljubljana: Znanstveno in publicistično središče.
3. Črnak-Meglič, A. 2005. *Otroci in mladina v prehodni družbi: analiza položaja v Sloveniji*. Ljubljana: Ministrstvo za šolstvo in šport, Urad RS za mladino. Maribor: založba Aristej. Zbirka Juventa.
4. du Bois-Reymond, M. in L. Chisholm. 2006. *The Modernization of Youth Transitions in Europe*. New Directions for Child and Adolescent Development, San Francisco: Jossey-Bass.
5. Hafner Fink, M. 1999. Družbena slojevitost in tranzicija v Sloveniji. V *Bogata in revna Slovenija - tranzicija in »nove« neenakosti*. Portorož: Slovensko sociološko srečanje. Ljubljana: Slovensko sociološko društvo.
6. Kuhar, M. 2010. Fluidna avtoriteta: kvalitativna raziskava manifestacij starševske avtoritete v Sloveniji. Ljubljana: *Psihološka obzorja* 19(1): 5-24.
7. Kovacheva, Siyka. 2001. Flexibilisation of youth transitions in Central and Eastern Europe. *Young* (9)1: 41-60. Dostopno prek: <http://you.sagepub.com.nukweb.nuk.uni-lj.si/cgi/reprint/9/1/41>, (20. oktober 2009).
8. Morch, S. 2003. Youth and education. *Young* (11)1: 49-73. Dostopno prek: <http://you.sagepub.com.nukweb.nuk.uni-lj.si/cgi/reprint/11/1/49>, (20. oktober 2009).
9. Oinonen, E. 2008. *Families in converging Europe, A comparison of Forms, Structures and Ideals*. Finska: Department of Sociology and Social Psychology, University of Tampere.
10. Parsons, T. 1974. *Religion in Postindustrial America*. Social Research.
11. Rakar, T. in U. Boljka. 2009. *Med otroštvom in odraslostjo: Analiza položaja mladih v Sloveniji 2009*. Ljubljana: Ministrstvo za šolstvo in šport – Urad za mladino in Inštitut RS za socialno varstvo.

12. Renner, T., M. Sedmak, A. Švab in M. Urek. 2006. *Družine in družinsko življenje v Sloveniji*. Koper: Univerza na Primorskem. Znanstveno-raziskovalno središče. Založba Annales: Zgodovinsko društvo za južno Primorsko.
13. Solomon, Y., J. Warin, C. Lewis in W. Langford. 2002. Intimate Talk between Parents and their Teenage Children: democratic Openness or Covert Control? *Sociology* 36 (4): 965-983. Dostopno prek: <http://soc.sagepub.com.nukweb.nuk.uni-lj.si/content/36/4/965.full.pdf+html> (5. julij 2010).
14. Stropnik, N. in M. Šircelj. 2008. Slovenia: generous family policy without evidence of any fertility impact, *Demographic research* (19)26: 1019-1058.
15. SURS. 2009. *Diplomanti višjih strokovnih šol in visokošolskih zavodov*. Dostopno prek: http://www.stat.si/novica_prikazi.aspx?id=3199#_ftn1 (10. julij 2010).
16. Toš, N. in M. Hafner-Fink. 1998. *Metode družboslovnega raziskovanja*. Ljubljana: Fakulteta za družbene vede.
17. Ule, M. 1996. *Mladina v devetdesetih: analiza stanja v Sloveniji*. Ljubljana: Znanstveno in publicistično središče: Ministrstvo za šolstvo in šport Republike Slovenije, Urad Republike Slovenije za mladino.
18. --- 2008. *Za vedno mladi?: socialna psihologija odraščanja*. Ljubljana: Fakulteta za družbene vede. Zbirka: Psihologija vsakdanjega življenja.
19. Ule, M. in V. Mihelj. 1995. *Pri(e)hodnost mladine*. Ljubljana: DZS.
20. --- T. Renner, M. Mencin Čeplak in S. Kurdija. 1996. *Predah za študentsko mladino*. Ljubljana: Urad republike Slovenije za mladino, Zavod republike Slovenije za šolstvo. Založba Juventa.
21. Ule, M., T. Renner, M. Mencin Čeplak in B. Tivadar. 2000. *Socialna ranljivost mladih*. Ljubljana: založba: Aristej. Ministrstvo za šolstvo in šport, Urad Republike Slovenije za mladino. Zbirka Juventa.
22. Ule, M. in M. Kuhar. 2002. Sodobna mladina: Izziv sprememb. V *Mladina 2000*, ur. V. Mihelj, 40-78. Maribor: Aristej. Ljubljana: Ministrstvo za šolstvo, znanost in šport, Urad Republike Slovenije za mladino. Zbirka: Juventa
23. --- 2006. *Mladi, družina, starševstvo: spremembe življenjskih potekov v pozni moderni*. Ljubljana: Založba FDV. Zbirka: Psihologija vsakdanjega življenja.

24. --- 2008. Orientations of young adults in Slovenia toward the family formation. *Young* 16(2): 153-183. Dostopno prek: <http://you.sagepub.com.nukweb.nuk.uni-lj.si/cgi/reprint/16/2/153>, (15. maj 2009).
25. Zavod za zaposlovanje 2010: *Mladi na trgu dela hitreje zaposljivi kot drugi iskalci zaposlitve*. Dostopno prek: http://www.eurydice.si/index.php?option=com_content&view=article&id=2503:zavod-za-zaposlovanje-mladi-na-trgu-dela-hitreje-zaposljivi-kot-drugi-iskalci-zaposlitve&Itemid=342 (16. maj 2010).